

Sõna *huaca* tähendusest inkade religioonis Garcilaso kroonikateksti põhjal

Tarmo Kulmar*

Sissejuhatuseks

Käesolevas artiklis on vaatluse all 16.–17. sajandi Peruu ühe tuntuma kroonikakirjutaja Inca Garcilaso de la Vega teksti kahes peatükis tutvustatud inkade¹ usundi mõiste *huaca*. See on ketšuaakeelne paljude tähendustega nimisõna, mis on inkade usundis üleloomulikkuse ja pühaduse mõistega väga tihedalt seotud.² Siinkirjutajal on inkade muistse kultuuri ja usundiga pikaajalisel tutvumisel süvenenud veendumus, et uuritav mõiste on seisnud nii inkade ametlikus päikesekultuses kui ka rahvausundis kesksel kohal. Samas on huvitav tähele panna, et *huaca* mõiste üle ei ole teaduskirjanduses piisava põhjalikkusega arutletud.

Artikli algul tutvustatakse lühidalt kroonikakirjutajat Garcilaso de la Vegat ja tema teost „*Comentarios Reales de los Incas*“, mida seni ei ole tervikuna eesti keelde tõlgitud. Seejärel esitatakse konkreetsete peatükkide (II raamatu 4. peatüki suurema osa ja 5. peatüki ühe lõigu) tõlke katkendeid, mida kommenteeritakse tõlketeksti katkestades seal, kus vajalik, ning lõpuks esitatakse järeldused. Tõlke hispaania keelest eesti keelde on teinud siinkirjutaja. Tekst on hõlpsamaks eristamiseks kursiivkirjas.

Inkade religiooni oluliste ketšuaakeelsete mõistete tõlkimisel on otstarbekas tugineda 19. sajandi Austria amerikanisti – arheoloogi ja keeleteadlase Joachim Jacob von Tschudi klassikalisele seletavale sõnaraamatule, mis on oma põhjalikkuses jäänud ületamatuks.

Kroonik ja tema teosed

Garcilaso de la Vega (sündinud 12. aprillil 1539 ja surnud 23. aprillil 1616), tegelikult isa suguvõsanime järgi sünninimega Gómez Suárez de Figueroa, tuntud ka kui *El Inca* või *Inca Garcilaso de la Vega*, oli hispaanlasest konkistadooride kapteni ja vallutatud inkade riigi

* Tarmo Kulmar (1950), *doctor theologiae*, ajaloolane ja usundiloolane, Tartu Ülikooli võrdleva usuteaduse emeriitprofessor, tarmo.kulmar@ut.ee.

¹ Erinevalt laialt levinud arvamusest ei ole sõna „inkad“ muistsete peruulaste üldnimetus. Selle sõnaga kutsus end enne eurooplaste vallutusi üks hiigelriigi valitsejaks saanud ketšua hõimused. Sõna „inka“ tähendus ei ole üheselt selge. Sõnaraamatud annavad vasteid ‘valitseja’ (hisp *gobernador*, vt R. T. Muñoz Hermosa. Quechua. 3ra Edición Ampliada. Cuzco: Fundación Cesáreo Muñoz Castro De La Cuba, 2004); ‘tähtsaim, õilis; isand; peremees’ (hisp *principal*; *señor*; *amo*, vt Diccionario Español–Quechua / Quechua–Español. Lima: EGSELUR, *sine anno*); ‘Peruu kuningate nimetus’ resp tiitel (sks *der Name der peruanischen Könige*, vt J. J. von Tschudi. Die Kechua-Sprache. Dritte Abteilung: Wörterbuch. Wien: Aus der Kaiserlich-Königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1853, lk 92).

² Sõna *huaca* põhitähendused on ‘püha’, ‘üleloomulik’, ‘ebatavaline’, vt J. J. von Tschudi. Die Kechua-Sprache, lk 292–293. Mõiste filoloogilise, etimoloogilise ja religioosse tähenduse kohta koos asjakohaste viidetega sõnaraamatutele vt üksikasjalikumalt T. Kulmar. Üleloomulikust väest inkade religioonis: *huaca* või *callpa*? – Usuteaduslik Ajakiri 2016, nr 2, lk 137–144.

Tahuantinsuyu³ endise keiserliku suguvõsa printsessi poeg. Ta oli lapsena kuulnud oma emapoolse suguvõsa liikmetelt palju huvitavat ja autentset ajaloolist informatsiooni, mis oleks läinud kaotsi, kui Garcilaso ei oleks pannud seda hiljem vanemas eas kirja põhjalikus kroonikateoses „*Los Comentarios Reales de los Incas*“ ehk „Kuninglikud resp. tõesed“⁴ teated inkade kohta“. Raamat ilmus Lissabonis 1609. aastal ja on pälvunud alates esmatrükist kestvat tähelepanu.⁵

See Garcilaso kõige tähtsam teos koosneb tegelikult kahest osast. Esimene osa, mida tuntakse sellesama pealkirja „*Comentarios Reales de los Incas*“ all, on suure ajaloolise, aga ka väljapaistva kirjandusliku väärtusega inkade ajalugu ja kultuuri tutvustav allikas. Teose teine osa „*Historia general del Perú*“ („Peruu üldine ajalugu“), mis jutustab Peruu vallutamise sündmustest ja 16. sajandi kodusõdadest ning ilmus pärast autori surma 1617. aastal, on vähem tuntud.

Kõnealune esimene osa ei ole aga pelgalt ajalooline kroonika. Kuna Garcilaso ema perekond oli kuni hispaanlaste vallutuseni Peruud valitsenud keiserlik dünastia, kujutab autor inkasid mõistetavalt kui heatahtlikke valitsejaid, kes valitsesid riiki, kus kehtisid õiglased seadused ja valitses heaolu ning kus inimesed olid (nagu autor korduvalt mainib) enne hispaanlaste tulekut õnnelikud ja hästi toidetud. Õppinud ema sugulaste juures tundma inkade igapäevast eluolu, võis ta seda oma kirjutistes üsnagi põhjalikult edasi anda. Ta oskas kirjeldada detailselt poliitilist süsteemi, toonitas rahva austavat suhtumist inkade valitsemisse, aga ei salanud ka ränka ja väsimatut tööd, mida inkad oma impeeriumi allutatud rahvastelt nõudsid. Ent loomulikult kujutas ta kõike seda tõsiuskliku kristlasena ning tutvustas kasvatuse poolest hispaanlasena inkade ajalugu ja religiooni kristlikult vaatenurgast.⁶

Tõlge ja kommentaarid

II raamat, 4. peatükk. Paljudest jumalatest, mida Hispaania ajaloolased [st kroonikakirjutajad]⁷ indiaanlastele omistavad.⁸

³ Inkad kutsusid oma riiki ketšua keeles *Tahuantinsuyu* ehk ‘Nelja Ilmakaare Riik’ (sks *die vier grossen Hauptprovinzen Peru’ s zur Zeit der Inca’s, auch die vier Himmelsgegende* – ‘neli suurt peaprovinssi inkade ajal; neli ilmakaart’, vt J. J. von Tschudi. Die Kechua-Sprache, lk 489). Sõna enda komponendid on: ketšua k *tahua*: vier; *cuatro* – ‘neli’ (vt J. J. von Tschudi. Die Kechua-Sprache, lk 492); *suyu*: die Provinz, der District; provincia, parte – ‘provints, osa v piirkond’ (vt J. J. von Tschudi. Die Kechua-Sprache, lk 48). Tahuantinsuyu hõlmas konkistadoorete saabumise ajal 1532. aastal nüüdis-Peruu ranniku- ja mägi alasid, suurt osa Boliiviast ja Ecuadorist ning ligi poolt Tšiilit.

⁴ Hisp *reales* on tõlgitav nii ‘kuninglikud’ kui ka ‘tõelised/tõesed/ehtsad’. Mõlemad sobivad: ‘kuninglikud’ sellepärast, et Garcilaso kasvas üles inkade valitsejasoo liikmete seas, ‘tõesed’ sellepärast, et Garcilaso püüdis edastada inkade kohta tõepärast informatsiooni.

⁵ Paar viimast Garcilaso teoste Peruus ilmunud kommenteeritud väljaannet on: Inca Garcilaso de la Vega. *Obras completas*. Tomo I. León Hebreo. Edición y notas de C. Aranibar. Lima: Ministerio de Relaciones Exteriores, 2015; Inca Garcilaso de la Vega. *Los Incas: Comentarios Reales de los Incas* [1609]. Edición completa e ilustrada. Arequipa: Ediciones El Lector S.R.L., 2019. Üks viimaseid uurimusi Garcilaso kohta ilmus alles möödunud aastal: C. Fernández, J. A. Mazzotti (eds). *Approaches to Teaching the Works of Inca Garcilaso de la Vega*. Spring, 2022.

⁶ Garcilaso elu ja loomingu kohta vt lähemalt: https://www.cervantesvirtual.com/portales/inca_garcilaso_de_la_vega/autor_apunte/ (vaadatud 31.03.2023) ja <https://incredibletravelperu.com/blog/cultura/biografia-de-inca-garcilaso-de-la-vega/> (vaadatud 31.03.2023). Samuti on hästi viidatud tema kohta kirjutatud hispaaniakeelne Wikipedia artikkel: https://es.wikipedia.org/wiki/Inca_Garcilaso_de_la_Vega (vaadatud 31.03.2023).

⁷ Autori mõtte arusaadavuse tagamiseks kasutatakse tõlketekstis nurksulgudes selgitavaid lisandusi.

⁸ Originaaltekst: *Libro II, Capítulo 4. De muchos dioses que los historiadores españoles impropriadamente aplican a los indios*. Vt peatüki hispaaniakeelset täielikku teksti nt: <http://shemer.mslib.huji.ac.il/lib/W/ebooks/001531300.pdf> (vaadatud 31.03.2023) või trükiväljaandes: Inca Garcilaso de la Vega. *Los Incas: Comentarios Reales de los Incas* [1609].

Tulles tagasi inkade ebajumalakummardamise juurde, väidame põhjalikumalt kui varem⁹, et neil polnud muid jumalaid peale päikese, mida nad väliselt kummardasid. Päikesele ehitasid nad templeid, mille seinad olid ülalt alla vooderdatud kuldplaatidega: sellele ohverdasid nad palju asju; talle kinkisid nad rikkalikke ande, kulda ja kõige väärtuslikumat, mis neil oli, tunnustuseks selle eest, mida see nende heaks oli teinud. Nad otsustasid, et kolmas osa kogu vallutatud maade haritavast maast ja saagist, samuti lugematutest loomakarjadest on päikese omand. Nad püstitasid hoolikalt eraldatud ja suletud maju tema teenistusele pühendunud naistele, kes säilitasid igavese neitsilikkuse.

Kommentaariid:

Inkadel oli päikese kultus ja päike (ketšua k Inti¹⁰) oli nende peajumal.

Päikesetempli Coricancha¹¹ ('Kuldne õu') seinad olid olnud kullaga vooderdatud ja seda ümbritsenud koguni aed, milles asunud taimede ja loomade kujud olid sepistatud kullast. Selles templis toimetati ohverdamisi ja riitusi, millest tähtsaim oli 21. juunil ehk Peruu talvisel pööripäeval suur päikese püha *Inti Raymi*.¹²

Inkad jaotasid kogu toodangu kolme võrdsesse ossa, millest üks oli n-ö Päikesele ehk riigimaks, teine osa Inkale ehk samuti riigimaks keiserliku perekonna ülalpidamiseks ja kolmas osa tootjate ülalpidamiseks.¹³

Mainitud naised ehk „päikeseneitsid“ olid lapsena väljavalitud ilusad tütarlapsed, kes said väljaõppe, elasid kloostritaolistes elamutes ja teenisid õukonnas teenijannadena, templites preestrinnadena, kauneimad said ka valitseja konkubiinideks.¹⁴

Lisaks päikesele kummardasid nad Pachacamac (nagu varem öeldud) seesmiselt [st vaid oma südames] kui tundmatut jumalat. Nad austasid teda rohkem kui päikest. Nad ei toonud talle ohvreid ega ehitanud templeid; sest nad ütlesid, et ta ei ole neile tuttav ega ta ei olnud lasknud end kunagi näha. Õiges kohas räägime ülikuulsast ja üliirkast templist orus nimega Pachacamac, mis on pühendatud sellele tundmatule Jumalale.

Kommentaariid:

Taevane üliolend nimega Pachacamac, von Tschudi kirjaviisis Pachacamac (tõlkes 'Maailma Looja', 'Elustaja', isegi 'Maailma Vääristaja'¹⁵) oli inkade varaseim kõrgeima jumala

⁹ Autor kirjeldab inkade usundi põhijooni ühes kroonika eelmistest peatükkidest: *Libro II, Capítulo I: La idolatría de la segunda edad y su origen* – II raamat, 1. peatükk. Teise ajastu ebajumalakummardamine ja selle päritolu.

¹⁰ Päikesejumala nimi oli lihtsalt Päike. Ketšua k *inti: die Sonne; sol* – 'päike' (J. J. von Tschudi. Die Kechua-Sprache, lk 92).

¹¹ Ketšua k *cori: das Gold; oro* – 'kuld'; *cancha: ein viereckiger, von einer Mauer umgebener Raum neben den Häusern* – 'nelinurkne müüri ümbritsetud ruum majade vahel' (J. J. von Tschudi. Die Kechua-Sprache, lk 120). Päikesetempli teadaolev planeering vastab sellele kirjeldusele ja 'õu' on sobivaim tõlkevaste. Templi kui ehitise üksikasjalikku kirjeldust vt W. Torres Chulca. Qoricancha. The Great Inka Temple. Cuzco: ALPHA Servicios Gráficos S.R.L., 2016.

¹² Inkade päikese kultuse ja vastavate riituste kohta lähemalt koos asjakohaste viidetega vt T. Kulmar. *Inti Raymi* päikese püha – religioosse aasta kõrgpunkt inkade usundis. – T. Kulmar. Tõsilood muinasrahvastest. Sari „Eesti mõttelugu“ 76. Tartu: Ilmamaa, 2007, lk 171–177.

¹³ Andamite jaotust kirjeldab Garcilaso kroonika ühes edasistest peatükkidest *Libro V, Capítulo 5*. Lähemalt tutvumiseks vt J. Vargas. Normas de Trabajo en el Imperio de los Incas. Lima: Contribución al estudio de la Historia del Derecho Peruano, 1990, lk 29–32.

¹⁴ „Päikeseneitsite“ ühiskonnakihi kohta inkade ühiskonnas lähemalt koos asjakohaste viidetega vt T. Kulmar. Päikeseneitsite institutsioon inkade religioonis ja ühiskonnas. – T. Kulmar. Tõsilood muinasrahvastest, lk 108–116.

¹⁵ Ketšua k sõnal *cama* – 'loom' on ka filosoofiline tähendusväli. Vrd ketšua k *cama: einer Sache Werth geben, hervorbringen, schaffen, beleben, erhalten; criar, dar el ser, producir, animar, sustentar* – 'asjale väärtust andma, looma, elustama, säilitama' (J. J. von Tschudi. Die Kechua-Sprache, lk 116). Seega sisuliselt mõisteti looja-jumalat maailmale tema väärtuse andjana.

kujutus, religioonifenomenoloogiliselt nn taevane üliolend, kes aja jooksul nihkus kultuses tagaplaanile kui *deus otiosus* ('puhkav jumal').¹⁶ Küll pöörduti tema poole endiselt suurima häda korral, kuigi hilisema religioonikihi päikesejumal oli juba tõusnud panteoni peajumalaks.

Peruu Väikse ookeani rannikul, Limast u 50 km lõuna pool Luríni jõe orus asuvad tõesti Pachacamaki templi võimsad varemed.¹⁷ Taevase üliolendi Pachacamaki kultus tekkis Peruu rannikualal juba 1. aastatuhande teisel poolel m.a.j Huari impeeriumi ajastul ja see tempel, kus oli olnud ka oraakel, muutus palverändude sihtkohaks ammu enne inkasid.¹⁸

Seega ei kummardanud inkad rohkem jumalaid kui neid kahte, keda oleme nimetanud; üks on nähtav, teine nähtamatu. Sest need vürstid ja nende amaudad, kes olid oma riigi filosoofid ja arstid, kuigi nad ei tundnud kirjatähti (nad ei ole neid kunagi kasutanud), mõistsid, et au, võimu ja jumaliku vooruse omistamine alamatele asjadele taeva all on väga vääritud ja alandav asi. Nii kehtestasid nad seaduse ja käskisid seda täita, et kogu impeeriumis teataks, et kummardada tuleb Pachacamaci kui kõrgeimat Jumalat ja ainust Issandat, ning Päikest selle hea eest, mida ta kõigile tegi; samuti Kuud kummardatakse ja austatakse ka sellepärast, et ta oli Päikese naine ja öde ning tähed olid tema maja ja õukonna daamid ja teenijad. Edaspidi käsitleme õiges kohas ka jumalat nimega Huiracocha¹⁹, mis oli ilmutus või vaim, mis ilmus inkade printsile, öeldes, et ta [st prints] on Päikese poeg.

Kommentaariid:

Amauta²⁰ (ketšua k 'õpetlane') tähendas preestriseisuse liiget, üldse õpetatud meest²¹.

Kuujumalanna Quilla (ka Mamaquilla) oli päikesejumala abikaasana austatud tähtsaima jumalannana, kelle kabel asus samuti inkade riigi pealinna Cuzco Päikesetemplis²².

Ei ole siiski kindel, kas maailmaloojat Pachacamaki nime all kogu Peruus kõrgeima jumalana kummardati. Pigem tunti teda inkade riigis loojajumal Viracocha nime all, kelle tähtsaim tempel oli Andides kohas nimega Raqchi. Viracocha oli inkade riigiasutamise müüdi järgi esimesele valitsejale Manco Capakile ilmunud kui Päikesejumala sõnumitooja.²³

Hispaanlased viitavad inkade paljudele teistele jumalatele, kuna nad ajasid esimese ja teise ajastu segi, ei osanud keelt ja seetõttu ei suutnud indiaanlastelt teavet hankida. See teadmatus

¹⁶ *Deus otiosus* on religioonifenomenoloogiline termin, mis tähistab mingi religiooni arengus ürgset loojat või varaseimat jumalakujutlust ehk taevast üliolendit – jumalat, kes on hilisemas kultuses tagaplaanile jäänud, sest uue põlvkonna jumala või jumalate kummardamine on muutunud aktuaalsemaks. Vt rohkeid näiteid M. Eliade. Uurimus usundiloost. Sari „Avatud Eesti raamat“. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2017, lk 82 jj.

¹⁷ Vt nt H. Trimborn. Die Religionen der Völkerschaften des südlichen Mittelamerika und des nördlichen und mittleren Andenraumes. – W. Krickeberg, H. Trimborn, W. Müller, O. Zerries. Die Religionen des alten Amerika. Serie „Die Religionen der Menschheit“, Band 7. Stuttgart: W. Kohlhammer Verlag, 1961, lk 144. Pachacamaki pühamu arheoloogiliste uuringute kohta vt põhjalikku R. Ravines. Pachacamac. Santuario universal. Lima: Editorial Los Pinos E.I.R.L., 1995.

¹⁸ J. A. del Busto Duthurburu. Perú Pre-Incaico. Lima: Librería Studium S.A., 1988, lk 271–279.

¹⁹ Rohkem tuntud kirjaviisis Viracocha või ka Wiracocha.

²⁰ Ketšua k *amauta*: *der Weise*; *el sabio* – 'tark; õpetlane' (J. J. von Tschudi. Die Kechua-Sprache, lk 34–35).

²¹ Inkade preestriseisuse kohta lähemalt koos asjakohaste viidetega vt T. Kulmar. Kõrgeimatest preestrifunktsiooni kandjatest inkade riigis: *Uillac Umu* ja *Sapa Inca*. – P. Rohtmetts ja A. Rimmel (koostajad). Eesti Evangeelne Luterlik Kirik 100. Kirik, teoloogia, mälestused. Tallinn ja Tartu: EELK Usuteaduse Instituut ja Tartu Ülikool, 2017, lk 169–177.

²² G. F. McEwan. The Incas. New perspectives. New York, London: W.W. Norton & Company, 2008, lk 147.

²³ Inkade taevajumalate Pachacamaki ja Viracocha vahekorra kohta panteonis koos asjakohaste viidetega vt McEwan. The Incas, lk 145 ja 147, samuti T. Kulmar. Inkade religiooni kultuuriheerose probleemist. – T. Kulmar. Tõsilood muinasrahvastest, lk 95–102. Raqchi templi üksikasjalikku kirjeldust vt V. Rodriguez Mamani. Raqchi. Land of the Incas. Tourist guide. Cuzco: V. Rodriguez M., *sine anno*.

on olnud põhjuseks, miks kõik vallutatud maade (st Peruu) jumalad on inkadele omistatud. Eelkõige tekkis eksitus sellest, et hispaanlased ei mõistnud sõna Huaca arvukaid erinevaid tähendusi.

Kui selle sõna viimane silp hääldatakse suulae ülaosast, tähendab see ebajumalat, nagu Jupiter, Mars, Venus, kuid see on nimisõna, mis ei luba sellest moodustada verbi „kummardama“. Peale selle esimese ja peamise tähenduse on sellel sõnal veel palju teisi, mille näiteid toome nüüd, et teemat paremini mõista.

Kommentaariid:

Garcilaso jaotab kõnealusel kroonikas Peruu ajaloo kahte ajastusse. Esimene on inkade eelne ajastu, mil oli autori sõnutsi lokanud valimatu ja barbaarne ebajumalakummardamine. Teine ajastu algas inkadega, mil targad valitsejad olid korrastanud religiooni ja andnud välja seaduse, et kummardada tuleb vaid maailmaloojat ja ka päikesejumalat koos tema kaasjumalatega.

Kõigile tuntud ebajumalate näitena toob Garcilaso loomulikult rooma usundi jumalad.

Garcilaso oskas lapsest saati ketšua keelt ja tundis selle hääldamisreegleid, mida ta paljudes kroonika peatükkides ka seletab ja õpetab.

Järgnevalt jutustab Garcilaso, mille kohta kasutati sõna *huaca*, samuti näitab ta, kuidas seda sõna ei tohi kasutada.

Huaca tähistab püha asja, nagu olid kõik need, milles kurat rääkis. Need olid ebajumalad, kivid ja suured kivid või puud, millesse vaenlane [st kurat] sisenes, et panna inimesi arvama, et ta on jumal. Nad kasutasid sõna Huaca ka päikesele pakutavate asjade kohta, nagu kullast, hõbedast või puidust inimeste, lindude ja loomade kujud ning muud ohvrid, mida kõike nad pidasid pühaks, sest päike oli need vastu võtnud ja need olid tema omad. Sel põhjusel peeti neid suure au sees.

Samuti annavad nad nime Huaca kõigile templitele, olgu need suured või väikesed, ja nende väljadele tehtud haudadele, ka nende endi majade nurkadesse, kus kurat rääkis nende preestritega ja teistega, kes temaga tuttavalt vestlesid. Nad pidasid neid nurki pühaks ja käsitlesid neid kui palvetamiskohti või pühamuid.

Kommentaariid:

Sõna „kurat“ kasutamine antud kontekstis siin ja edaspidi on Garcilaso kui oma ajastu tõsiuskliku roomakatoliiklase puhul loomulik ja tähendab seda, et igasugune ebajumalakummardamine on kuradi salakavalus inimeste kiusamiseks ja patuteele meelitamiseks.

Päikesetemplit oli inkade pealinna Cuzcosse jõudnud hispaanlaste sõnul ümbritsenud aed, kus elavate taimede ja loomade asemel olid need olnud kullast ja hõbedast, nagu eespool mainitud.²⁴

Sama nime kandsid nad ka kõigile neile asjadele, mis oma ilu ja suurepärasuse poolest olid teistest samalaadsetest asjadest paremad, nagu roos, õun või puuvili, mis oli parem kui ükski teine samal puul; või puud, mis olid paremad kui teised samasugused puud.

Teisest küljest andsid nad sama nime Huaca ka asjadele, mis olid koledad ja veidrad või tekitasid õudust ja ehmatust. Nii kutsusid nad anti rahva suuri madusid, kes on kahekümne viie kuni kolmekümne jala pikkused, Huacadeks. Ka andsid nemad nime Huaca asjadele, mis olid looduse tavapärasest kulgemisest väljas, näiteks naisele, kes on sünnitanud kaks-

²⁴ Kõnealust Coricancha päikesetempli aeda kirjeldab Garcilaso kroonika ühes edasises peatükis: *Libro III, Capitulo 24*.

kud, tema sünni veidruse tõttu. Nad viisid naise suure tseremooniaga tänavatele, kroonisid ta vanikutega ning tantsisid ja laulsid, tähistamaks tema suurt viljakust. Teised rahvad võtsid seda asja teistmoodi ja leinasid, pidades selliseid sündisid halvaks endeks.

Sama nime pandi lammastele, kes sünnitasid ühest üsast korraga kaks järglast. Ma räägin selle maa lammastest, kes, olles suured, poegivad tavaliselt ainult ühe kaupa, nagu lehmad ja märad. Kaksiktallesid peeti kõige sobivamateks ohvriandideks ja seetõttu kutsuti neid Huacaks ja samal põhjusel kutsuvad nad kahe munakollasega muna Huacaks. Sama nime kandsid lapsed, kes on sündinud jalad ees või kahekordselt üles tõstetud või kuue sõrme või varbaga või küürus seljaga või mõne muu keha- või näoveaga, näiteks jänesemokk, mis on väga levinud, või kõõrsilm. Nad andsid selle nime ka väga võimsatele purskavatele allikatele ning jõgedest või ojadest leitud kividele, kui need on ebataivalise kuju või värviga.

Nad nimetasid Huacaks Sierra Nevada suurt mäeahelikku, mis kulgeb kogu Peruu kuni Magalhãesi väinani, selle pikkuse ja väljapaistvuse tõttu, mis on nende jaoks, kes seda tähelepanelikult vaatavad, tõeliselt imetlusväärne.

Nad andsid selle nime ka väga kõrgetele tippudele ja kõrgetele tornidele ning kõrgetel [mägi] teedel olevatele läbipääsudele [st mäekurudele], millest mõned on kolme, nelja, viie ja kuue leegua²⁵ kõrgused ja peaaegu sama järsud kui müür.

Hispaanlased, eksides sõnakasutusega, nimetavad neid kurusid Apachita'teks²⁶, mida indiaanlased kummardasid ja neile annetasid. Kohe räägime nendest mäekurudest, aga ka annetuste olemusest. Kõiki neid ja muid sarnaseid asju kutsusid nad Huacadeks, mitte sellepärast, et nad oleksid uskunud nad jumalad olevat või et nad jumaldaksid neid, vaid hoopis nende erilise vägevuse või eripära tõttu ning seetõttu kohtlesid nad neid aupaklikkuse ja austusega.

Õige sõna peab olema Apachecta²⁷, mida kuru läbijad kasutasid ohverdamisel. Selle sõnaga kavatsevad nad öelda: „Me täname ja anname ohvri Temale, kes võimaldab meil seda kooramat tõsta, andes meile jõudu ja jõudu tõusta sellistele karmidele kõrgustele nagu need.“ Nad ei kasutanud seda sõna kunagi enne, kui olid jõudnud kuru tippu.

Indiaanlased tundsid oma loomulikus olemises, et nad peaksid [Jumalat] tänama ja pakkuma Pachacamacile, tundmatule Jumalale, keda nad sisimas kummardasid, midagi selle eest, et ta neid selles tegevuses aitas. Seega, niipea kui nad olid kuru läbinud, heitsid nad end maha ja, silmad taeva poole tõstetud ja samade jumaldamise märkidega, nagu ma olen maininud, mida nad näitasid sõna Pachacamac kasutamisel, kordasid nad seda fraasi kaks või kolm korda, ja ohverdades tõmbasid nad oma kulmudest karva välja või võtsid suust kooka-nimelise ürdi, mida nad seal närisid, kingituseks kõige hinnalisema asjana, mis neil oli. Või kui midagi paremat polnud, pakuti väikest pulka või kõrretükki või isegi kivi või mulda. Neid annetusi oli mägede tippudel palju. Nad ei vaadanud neid tseremooniaid sooritades päikese poole, sest jumalateenistust ei pakutud talle, vaid Pachacamacile ja annetused olid mõeldud pigem nende tunnete märgiks kui ohvriteks, sest nad mõistsid hästi, et sellised labased asjad olid ohvri otstarbeks sobimatud. Olen olnud selle kõige tunnustajaks, nagu olen seda oma reisidel indiaanlastega korduvalt näinud, ja võin lisada,

²⁵ Leegua on vanahispaania pikkusühikuna kolmikmiil, umbes 5,5 km. Jääb arusaamatuks, miks Garcilaso antud juhul mägede kõrgusega kõvasti liialdab. Siinkirjutaja arvates kasutab autor sellist pikkusmõõtu ilmselt ülekantud tähenduses kui „väga kõrgel“.

²⁶ Tegelikult tähendab see sõna ketšua k 'kandma' ja on olevikuvorm. Sõna vormid on: *apani* – 'ma kannan'; *apachini* – 'ma panen kellegi teise kandma' (C. R. Markham. First Part of the Royal Commentaries of the Yncas by the Garcilasso de la Vega. Translated and edited by C. R. Markham. Volume I. New York: Burt Franklin, 1869, lk 117, joonealune märkus).

²⁷ Sõna *apachec* – 'andma' on samuti olevikus: indiaanlaste kasutatud fraas oli *apachecta muchani* – 'ma tänan ja annan' (C. R. Markham. First Part of the Royal Commentaries of the Yncas by the Garcilasso de la Vega, lk 117, joonealune märkus).

et nad ei sooritanud sellist tseremooniat ilma koormata reisil olles, vaid ainult siis, kui olid koormaga. Nüüd, praegustel aegadel, asetatakse ristid Jumala halastuse tänuks [mäekurude] läbipääsude tippudele, mida nad kummardavad, tunnustades meie Issanda Kristuse poolt antud armu: „Aitäh, et see on tehtud.“ Tekstis kirjeldatud inkade kombeid järgitakse Peruus tänapäevani²⁸; ja kivi-hunnikut võib ikka näha iga kuru tipus. Neid hunnikuid kutsuvad hispaanlased aga ekslikult Pacheta'deks.

Kommentaariid:

Anti rahva all peab Garcilaso silmas Tahuantinsuyu ehk Nelja ilmakaare riigi Andide mäestiku idanõlvadel asuvat provintsi Antisuyut²⁹, st vihmametsa, kus suuri madusid leidis.

Hispaanlased pidasid vallutusjärgsetel esimestel kümnenditel Ameerika põlisloomi, kaameli kaugelid sugulasi laamasid ja alpakasid erilist tõugu lammasteks.

Sierra Nevada³⁰ nimega tähistasid hispaanlased 16. ja 17. sajandil lõunas Andide ja põhja Kordiljeeride mäeahelikku, mis läbib põhjast lõunasse kogu Ameerika kaksikkontinenti.

Garcilaso arutleb põhjalikult hispaanlaste poolt kurudele antud nimetuse *apachita* ekslikkuse üle ning kirjeldab kuru läbimise järel kohaliku rahva käitumist – tänuohvrite toomist.

Kookataime lehtede närimist praktiseerivad Andide rahvad kõrgushaiguse vältimiseks.

Järgmisest, 5. peatükist pealkirjaga „Sõna *huaca* paljudest muudest tähendustest“³¹, milles Garcilaso esitab kriitiliselt mitmeid kõrvalisi, antud juhul asjasse mittepuutuvaid filoloogilisi näiteid erinevate sõnade väärkasutuse kohta, tuuakse siinkohal ära vaid üks oluline teemaga seonduv lõik. Tä kirjutab:

See sama sõna Huaca, kui viimane silp hääldatakse kurgus, muutub verbiks, mis tähendab „leinama“, „nutma“. Seetõttu ütlesid kaks Hispaania ajaloolast, kes ei mõistnud erinevust: „Indiaanlased sisenevad oma templitesse ja toovad oma ohverdusi, ise nuttes ja hädaldades.“ Sõna Huacca omab seda viimast tähendust ja erineb suuresti Huaca'st, nii et üks sõna on tegusõna ja teine nimisõna. Kuid tegelikult sõltub tähenduse erinevus täielikult erinevast hääldusest, ilma tähe või aktsendi muutmiseta; sest viimase viimane silp hääldatakse suulae ülaosas ja esimese silp kõri seespool. Sellele hääldusele ja kõigile teistele [iseärasustele], mis sellel keelel on, hispaanlased ei pööra mingit tähelepanu, sest hispaania keeles neid pole, kui uudishimulikud nad ka poleks, sest huvituvad nende [keele] tundmisest nii väga. [- - -] Nii kirjutavad nad üles palju ekslikke väiteid, näiteks et inkad ja nende vasallid kummardasid kõiki asju, mida nad Huacaks nimetasid, jumalatena, teadmata selle sõna erinevaid tähendusi.

Kommentaariid:

Garcilaso rõhutab seega, et *huaca* on nimisõna, aga veidi teisiti häälduv ja kirjutatav sõna *huacca*³² on hoopis muu tähendusega tegusõna. Kuna hispaania keeles ei ole mitmeid ketšua

²⁸ St millalgi 16. sajandi viimastel kümnenditel, mil Garcilaso oma kroonikat kirjutas.

²⁹ Ketšua k *antisuyu*: *der Name der Districte, welche am Fusse der Anden liegen; nombre del las provincias al pie de los Andes* – ‘piirkonna, mis asub Andide jalamil, nimi’ (J. J. von Tschudi. *Die Kechua-Sprache*, lk 44).

³⁰ Hisp *Sierra Nevada* – ‘lumine mäestik’.

³¹ Originaaltekst: *Libro II, Capítulo 5. De otras muchas cosas que el nombre Huaca significa*. Vt peatüki hispaaniakeelset täielikku teksti nt: <http://shemer.mslib.huji.ac.il/lib/W/ebooks/001531300.pdf> (vaadatud 31.03.2023) või Inca Garcilaso de la Vega. *Los Incas: Comentarios Reales de los Incas* [1609].

³² Ketšua k *huak'a*: *weinen, seufzen, schreien (aller Thiere), heulen; llorar, gemir, gritar* – ‘nutma, hädaldama, leinama, karjuma’ (J. J. von Tschudi. *Die Kechua-Sprache*, lk 298).

keelele omaseid kaashäälilikuid, siis olid levinud ka kõlalt peaaegu sarnaste sõnade väärad tähendused.

Garcilaso möönab peatüki lõpus, et „hoolimata indiaanlaste esimese ja teise perioodi ebajumalakummardamisest on nende puhul paljugi imetleda, kuna indiaanlased erinevalt Vana Maailma paganatest ei harrastanud sugugi nii palju pahesid ja naudinguid nagu abielurikkumist, mõrvu, joomist ja nilbusi, ometi need muistsed paganad [st vanad kreeklased ja roomlased] kiitlesid oma kirjanduse ja suure haritusega, samas kui Peruu indiaanlastel ei olnud kirjagi“.³³

Kokkuvõtteks

Garcilaso kroonikateksti põhjal leiab kinnitust, et sõna *huaca* tähendab järgmisi asju:

- 1) Jumalaid, templeid, matmispaiku, koduseid pühaid, olendeid ja nähtusi, ehk siis kõike, mis kuulub pühaduse sfääri.
- 2) Esemeid, kohti, nähtusi ja olendeid, mis on kas ebatavaliselt ilusad ja kaunid, koledad ja kohutavad, ülisuured ja ülipisikesed, või üldse veidrad ja ennenägematud, ehk siis kõike, mis tavapärasest erineb.

Juba inglise amerikanist ja religiooniteadlane Sir Clements Markham oletas 19. sajandi teisel poolel, et *huaca* võib ligilähedase tähenduse poolest sarnaneda Lõunameresaarte sõnaga *tabu*.³⁴ Sellisena langeb *huaca* tähendus kokku Mircea Eliade pühaduse mõistega³⁵, mis kätkeb ju ka kõike, mis on positiivses või negatiivses mõttes kogemuseväline, ebatavaline ja arusaamatu, samaaegselt püha ja neetud, seega tabudega seotud.

---

³³ Hüpoteese inkade kirja võimalikkuse kohta koos asjakohaste viidetega vt T. Kulmar. Muistse Peruu kirjast: *qellqa* võimalikkusest ja *quipu* inkade riigi võimavahendina. – T. Kulmar. Tõsilood muinasrahvastest, lk 61–68. Jutumärkidesse pandud tekst on tsitaat: Garcilaso. *Libro II, Capítulo 5. De otras muchas cosas que el nombre Huaca significa*.

³⁴ C. R. Markham. First Part of the Royal Commentaries of the Yncas by the Garcilasso de la Vega, lk 115, joonealune märkus.

³⁵ Vt M. Eliade. Uurimus usundiloost, lk 30.